

Костянтин А. Немець, Юлія К. Яковлева, Людмила М. Немець
АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК СТАРОПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ

У статті наведено результати суспільно-географічного дослідження особливостей соціального розвитку одного із старопромислових регіонів України (Донецької області) за 12-річний період (2000–2012 рр.). В основі дослідження лежить обґрунтована суспільно-географічна концепція соціального розвитку.

*Ключові слова: соціогеосистема; соціальний розвиток; моделювання; саморозвиток.
Літ. 19.*

Константин А. Немец, Юлия К. Яковлева, Людмила Н. Немец
АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ДОНЕЦКОЙ ОБЛАСТИ КАК СТАРОПРОМЫШЛЕННОГО РЕГИОНА

В статье приведены результаты общественно-географического исследования особенностей социального развития одного из старопромышленных регионов Украины (Донецкой области) за 12-летний период (2000–2012 гг.). В основе исследования лежит обоснованная общественно-географическая концепция социального развития.

Ключевые слова: социогеосистема; социальное развитие; моделирование; саморазвитие.

Konstyantyn A. Niemets¹, Julia K. Yakovleva², Lyudyila N. Niemets³
THE ANALYSIS OF THE RESEARCH RESULTS OF SOCIOGEOGRAPHICAL FEATURES OF DONETSK REGION'S SOCIAL DEVELOPMENT AS AN OLD INDUSTRIAL REGION

The article presents the results of sociogeographical research of social development features for one of the old industrial regions of Ukraine (Donetsk region) during 12 years (2000–2012). The well grounded sociogeographical concept of the social development served as the basis for this research.

Keywords: sociogeographical system; social development; modelling; self-development.

Постановка проблеми. В Україні невпинно загострюються проблеми, характерні для старопромислових регіонів, які являють собою специфічні з точки зору історії формування соціально-економіко-географічних особливостей території, що суттєво відрізняються від інших регіонів за характером розвитку господарства, демографічними показниками й екологічними умовами тощо. Вони за тривалий час накопичили потужний господарчий і трудовий потенціал з яскраво вираженою спеціалізацією і за умов переходу до ринкової економіки мають величезні труднощі з його реалізацією і розвитком.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Суспільно-географічне дослідження соціального розвитку старопромислового регіону має ґрунтуватися на теоретичних положеннях суспільної географії стосовно соціального розвитку

¹ Vasyly Karazin Kharkiv National University, Ukraine.

² Vasyly Karazin Kharkiv National University, Ukraine.

³ Vasyly Karazin Kharkiv National University, Ukraine.

регіональних соціогеосистем [1–19], що висвітлено у працях вітчизняних вчених М. Багрова [1], П. Бакланова [2], С. Заставного [3], С. Лісовського [4], К. Мезенцева [5], Л. Нємець [7–10], К. Нємця [6; 8; 9], Я. Олійника [10], Г. Підгрушного [11], Л. Руденка [12], О. Топчієва [13], О. Шаблія [14], Д. Шиян [15] та інших, а також багатьох зарубіжних вчених.

У даному дослідженні використано такі методологічні підходи: географічний, системний, синергетичний, інформаційний та історичний, які взаємно доповнюють один одного на принципах послідовності і наступності нарощування інформації про досліджуваний об'єкт. Вказані підходи реалізовано наступними групами методів: філософські методи (на стадіях вибору методології дослідження, а також аналітичний, синтетичний стадіях); загальнонаукові методи (аналізу і синтезу, системний аналіз, інформаційний аналіз, моделювання, систематизації, кластерний аналіз – забезпечили міждисциплінарність дослідження); спеціальні методи (моделювання траєкторії розвитку соціогеосистем в багатовимірному ознаковому просторі, методи багатовимірної класифікації, центрографічний метод, порівняльно-географічний і порівняльно-історичний методи, картографічний метод). Статистична обробка вихідних даних виконувалась за допомогою програмного пакету "STATISTIKA 21.0". Інформаційною базою дослідження слугували матеріали Державної служби статистики України, управлінь і відділів статистики Донецької обласної і районних державних адміністрацій, галузевих міністерств, відомств, підприємств і особисті спостереження та дослідження автора.

Метою дослідження є аналіз результатів дослідження суспільно-географічних особливостей соціального розвитку старопромислового регіону України. Для проведення дослідження та апробації запропонованої концепції в якості тестового регіону було обрано Донецьку область за 12-річний період (2000–2012 рр.) як найбільш складний в соціально-економічному відношенні старопромисловий регіон України.

Основні результати дослідження. Дослідження соціального розвитку старопромислового регіону [17; 19] дало змогу визначити такі ключові особливості:

1. На основі вивчення накопичених досліджень соціально-економічного розвитку старопромислових регіонів проведено аналіз понятійно-термінологічного апарату та його адаптацію до специфіки суспільно-географічних досліджень. Зокрема, уточнено поняття «соціальний розвиток», яке у контексті суспільно-географічного дослідження необхідно застосовувати у найбільш широкому сенсі як зміни стану соціогеосистем за певний проміжок часу. Соціальний розвиток у такому розумінні може бути прогресивним (еволюційним) або регресивним, що пов'язано зі змінами структури, режиму функціонування, організованості і впорядкованості соціогеосистем [7]. Уточнено також співвідношення понять старопромислового регіону і регіональної соціогеосистеми на основі аналізу понятійно-термінологічного апарату суспільної географії, зокрема, соціогеосистеми, суспільно-географічного процесу, соціально-географічного процесу тощо. Показано, що сьогодні успішний соціальний розвиток пов'язаний із збереженням та раціональним використанням природно-ресурсного потенціалу території та всебічною соціальною орієнтацією економічних процесів.

2. У зв'язку з особливою актуальністю вирішення проблем старопромислових регіонів вони вже давно знаходяться у центрі уваги представників різних наук – економіки, соціології, екології, медицини тощо. Суспільно-географічні дослідження старопромислових регіонів почалися відносно нещодавно, тому відповідний понятійний апарат і методологія остаточно ще не сформовані. У результаті аналізу попередніх досліджень соціального розвитку старопромислових регіонів встановлено, що його мотивація, чинники, механізми, критерії успішності тощо в різних дослідженнях розглядаються і розуміються по-різному. З точки зору суспільної географії найбільш прийнятними є мотивація і механізми регіонального соціального розвитку, які призводять до підвищення рівня і якості життя населення регіональної соціогеосистеми. Такий інтегральний критерій соціального розвитку відповідає сучасним тенденціям, спрямуванням, прагненням і очікуванням розвитку суспільства взагалі, бо всі суспільні процеси, врешті-решт, фокусуються на рівні та якості життя людини.

3. Виходячи з суспільно-географічного критерію ефективності соціального розвитку (і соціального управління) – неухильного підвищення рівня і якості життя населення, повинні формуватися всі елементи методології комплексного суспільно-географічного дослідження регіонального соціального розвитку та інформаційного супроводу соціального управління. Оптимальне та ефективне дослідження повинне давати найбільш об'єктивні і достовірні оцінки вказаного критерію, незалежно від рівня узагальнення досліджуваної соціогеосистеми [9]. На основі глибокого методологічного аналізу наукового апарату суспільної географії визначено оптимальний комплекс підходів і методів дослідження, який забезпечує досягнення вказаної мети. Зокрема, він включає такі методологічні підходи, як географічний, системний, синергетичний, інформаційний та історичний, а також методи дослідження у багатовимірному ознаковому просторі – аналіз системних показників соціального розвитку, моделювання траєкторії соціального розвитку соціогеосистем у багатовимірному просторі, компонентний аналіз вихідного вектору соціогеосистем та їх багатовимірна класифікація. Обґрунтована загальна методологія і стадійність дослідження соціального розвитку, включає 6 стадій – організаційну, підготовчу, емпіричну, аналітичну, синтетичну і завершальну. Кожна стадія реалізує загальну логіку дослідження, а саме – на кожній отримується інформація, яка доповнює, розвиває і ускладнює інформацію попередньої, що забезпечує поступальність і послідовність процесу пізнання. Принципи формування інформаційної бази дослідження передбачають чіткий розподіл соціогеосистем за ієрархічними рівнями, бо кожний з них має особливості соціального розвитку.

4. За результатами даного дослідження обґрунтовано суспільно-географічну концепцію регіонального соціального розвитку, яка заснована на сучасних теоретичних положеннях суспільної географії і відрізняється від інших теорій і концепцій (економічних, соціологічних, культурологічних тощо) ширшим комплексним підходом і єдиним інтегральним критерієм оцінки соціального розвитку – рівнем і якістю життя населення в територіальному вимірі. Вона представлена наступними блоками: об'єктно-предметна область –

показує, на який фрагмент дійсності спрямована дана концепція; рівні розгляду об'єкту дослідження – фіксує увагу на рівнях узагальнення, опису, аналізу і управління соціогеосистемами; ідентифікація процесу соціального розвитку – демонструє багатогранність процесу соціального розвитку і необхідність комплексного охоплення різних його аспектів; методологія – вказує на принципово необхідні методологічні елементи концепції, які відображають її теоретико-методологічну суть; ключові стадії управління соціальним розвитком – містить принципово важливі моменти управління соціальним розвитком, які виражають прагматичну сторону концепції; критерії оцінювання управління соціальним розвитком є найважливішим блоком структури концепції, оскільки вони визначають інтегральну оцінку результату соціального управління з точки зору суспільної географії. Очікуваний результат – неухильне підвищення рівня і якості життя населення.

5. Для тестування суспільно-географічної концепції регіонального соціального розвитку обрано тестовий старопромисловий регіон – Донецьку область. Цей вибір обґрунтовано тим, що, по-перше, саме у цьому регіоні сконцентровано всі соціальні проблеми, характерні для старопромислових регіонів, і, по-друге, він є найпотужнішим у промисловому відношенні регіоном України (за тестовий період – 12 років), тому вирішення проблем його розвитку є особливо актуальним у національному масштабі.

Донецька область представляє найбільш урбанізований і щільно заселений регіон України і є 11-ою за площею територіально-адміністративною одиницею у країні (4,4% загальної території). Основні переваги економіко-географічного розташування полягають у сусідстві з гірничо-металургійними центрами країни (Дніпропетровською, Запорізькою, Луганською областями), центром машинобудування – Харківською областю, а також у виході до Азовського моря. У цілому, природні умови й ресурси регіону сприятливі для територіальної організації господарства та системи розселення. Економіка регіону займає провідні позиції у виробництві найважливіших видів продукції. Характерною рисою господарського комплексу області є сполучення потужної промисловості (з переважанням галузей – гірничо-видобувної, металургійної, машинобудівної, коксохімічної) з багатогалузевим сільським господарством (землеробство і тваринництво) і розвиненою транспортною інфраструктурою.

На тлі нестабільності світових ринків існує ряд факторів, що перешкоджають реалізації господарського потенціалу Донеччини, наприклад, значний ступінь зносу основних засобів, недостатня інноваційна діяльність, застарілий технологічний рівень виробництва, висока енергоємність важкої індустрії, яка займає перші позиції в Україні за обсягами споживання енергоресурсів.

Важливим чинником економічного розвитку регіону з переважанням трудомістких галузей господарства є трудовий потенціал території. Донецька область – це перший за чисельністю населення регіон країни. Кількість населення області становить більше 4 млн осіб (9,6% населення України), а щільність населення – 165 осіб/км² (в середньому по Україні – 75,5 осіб/км²); частка міського населення – 90%. Із загальної кількості штатних працівників області, близько 30% мають вищу освіту, в інших категоріях представлена

значна кількість висококваліфікованих робітників. Населення області є найактивнішим в Україні щодо підвищення кваліфікації та навчання новим професіям з метою адаптування до змін на ринку праці. Про більш ефективне, ніж у середньому в країні, використання трудових ресурсів свідчить співвідношення найманих працівників та зайнятого населення – 62,6%.

Серед найгостріших соціальних проблем регіону – депопуляція (дещо зменшується з 2000 р.), підвищені (порівняно із середніми показниками по Україні) захворюваність і смертність населення, що пов'язано з важкими умовами праці і несприятливою екологічною ситуацією (величезна кількість викидів забруднюючих речовин і сполук в атмосферу, водні об'єкти, ґрунти, утворення відходів тощо), високий рівень безробіття, низька забезпеченість житлом, сирітство, загострена криміногенна ситуація, наявність депресивних територій і населених пунктів (внаслідок, наприклад, кризи у вугільній промисловості) тощо.

6. Інформаційною базою дослідження є матеріали Державної служби статистики України, управлінь статистики обласної і районних державних адміністрацій, відділів статистики відомств і міністерств, особисті розрахунки авторів за період 2000–2012 років. Враховуючи, що в регіоні представлено соціогеосистеми двох ієрархічних рівнів – районного і рівня первинних громад (міста), сформовано дві бази даних: для 28 міських соціогеосистем база даних вміщує 127 параметрів, для 18 районних соціогеосистем – 124 параметри. Статистичний аналіз і моделювання соціального розвитку виконувалось для міських і районних соціогеосистем роздільно за обґрунтованою у даному дослідженні методологією комплексного суспільно-географічного дослідження регіонального соціального розвитку.

7. Відповідно до основних положень суспільно-географічної концепції регіонального соціального розвитку за допомогою кластерного аналізу досліджувалась асоціативність соціогеосистем, тобто, їх властивість утворювати більш-менш сталі у часі групи за подібністю соціального розвитку.

Для тестового регіону встановлено, що міські соціогеосистеми протягом досліджуваного періоду утворюють 4 сталі групи на рівні первинних кластерів. Міста, що не увійшли до складу згаданих груп, мають великі відмінності у стані, умовах і динаміці розвитку, що може бути наслідком їхньої господарської спеціалізації або особливого статусу (наприклад, м. Донецьк, як обласний центр). Склад сталих груп міст частково збігається із складом промислових вузлів, які історично склалися на території регіону. Районні соціогеосистеми проявляють меншу асоціативність – вони утворюють на рівні первинних кластерів дві сталі на невеликий період групи, які не мають чітко вираженої просторової структури. Отже, асоціативність соціогеосистем відображає особливості соціального розвитку двох ієрархічних рівнів – районного і первинних громад.

8. Для аналізу процесу соціального розвитку соціогеосистем тестового регіону використовувалися наступні системні показники: сума індексів статистичних параметрів соціогеосистем і площа багатокутників (за графоаналітичним методом), показник однорідності розвитку соціогеосистем, інформаційна та приведена інформаційна ентропія, косинус кута між вектором розвитку соціогеосистеми і оптимальною траєкторією, довжина вектору розвитку

за розрахунковий період – L , відстань поточної точки соціогеосистеми від точки мінімального розвитку – L_0 , відстань поточної точки соціогеосистеми до точки максимального розвитку – L_1 , коефіцієнт прогресу – це співвідношення L_0/L_1 [9].

За результатами аналізу всіх системних показників соціального розвитку для міських соціогеосистем (СГС) встановлена суперечлива і неоднозначна динаміка розвитку, вектори розвитку мають змінні напрями і довжину, що свідчить про нестійкість і мінливість соціального розвитку міст у часі. Аналіз системних показників соціального розвитку районних СГС показав, що для них теж характерна неоднозначна динаміка розвитку, але райони ефективніше використовують можливості розвитку, про що свідчать вищі значення коефіцієнту прогресу, порівняно з містами. Серед районних СГС не так чітко, як серед міст, виділяються лідери, тобто, райони менш диференційовані за системними показниками соціального розвитку.

Узагальнена класифікація міських соціогеосистем за специфічністю розвитку виявила, що найбільш специфічними є міста з високим промисловим потенціалом і чітко визначеною господарською спеціалізацією (Донецьк, Макіївка, Маріуполь, Горлівка, Слов'янськ і Краматорськ). Зміни сумарного рейтингу міст проявляють майже монотонну лінійну тенденцію зростання, що відображає арифметичну прогресію з постійним приростом. Відповідно до узагальненої класифікації районних СГС за специфічністю соціального розвитку виділено 3 райони з відносною специфічністю (Краснолиманський, Волноваський і Ясинуватський). Отже, специфічність районного рівня соціогеосистем значно менша порівняно з первинними громадами (містами).

9. Для дослідження динаміки соціального розвитку соціогеосистем на прикладі тестового регіону виконано моделювання траєкторій соціального розвитку міст і районів. Аналіз побудованих траєкторій показав, що розвиток міських соціогеосистем протягом досліджуваного періоду є нестабільним: траєкторії розвитку мають суперечливу конфігурацію з чергуванням фаз прогресивного і регресивного розвитку у різному співвідношенні. При цьому загальний тренд динаміки кількості регресивних фаз розвитку позитивний, тобто, наприкінці досліджуваного періоду нестабільність соціального розвитку зростає. В траєкторіях соціального розвитку районів теж спостерігається чергування фаз прогресивного і регресивного розвитку, що відображає нестабільність розвитку, але траєкторії районних соціогеосистем проявляють загальну тенденцію зменшення регресивних фаз розвитку з часом, що можна розцінювати як прояв стабілізації процесу соціального розвитку і зростання його поступальності.

10. Аналіз узгодженості траєкторій соціального розвитку міст і районів тестового регіону з оптимальною траєкторією виявив суттєві відмінності у соціальному розвитку соціогеосистем районного рівня і рівня первинних громад. Так, районні соціогеосистеми просунулися у використанні своїх потенціальних можливостей розвитку далі порівняно з міськими соціогеосистемами – для міст більш актуальною є проблема ефективності використання наявних можливостей соціального розвитку. У середній траєкторії соціального розвитку міст наявні 3 регресивні фази розвитку (2008, 2009 і 2012 рр.),

районів – 2 регресивні фази (2001 і 2012 роки). Конфігурація середньої траєкторії міст більш компактна, що свідчить про більш рівномірний соціальний розвиток протягом досліджуваного періоду.

Є і загальні тенденції соціального розвитку міст і районів. Їх середні за весь досліджуваний період траєкторії виявляють загальну тенденцію зростання відхилення від оптимальної траєкторії при збільшенні просунутості у розвитку, що свідчить про недостатньо ефективне використання ресурсів розвитку (для рівня первинних громад – міст ця тенденція виражена яскравіше). Для обох траєкторій характерні дві важливі загальні риси: прискорений розвиток у 2010 р. і регресивна фаза розвитку у 2012 році.

Дослідження траєкторій соціального розвитку соціогеосистем доводить, що на їх конфігурації відображаються як загальні, так і локальні особливості. До загальних чинників слід віднести створення вільної економічної зони, вплив світової фінансово-економічної кризи, розвиток внутрішнього і зовнішнього ринків, особливості загальнодержавної політики центральної влади стосовно розвитку старопромислових регіонів тощо. До локальних чинників відносяться: господарська спеціалізація соціогеосистем, наявні ресурси розвитку (насамперед, промисловий потенціал і його реалізація), інвестиційна привабливість, ефективність управління, модернізація виробництва тощо. Всі ці чинники, діючи разом, створюють відповідний синергетичний ефект, який і визначає всі особливості соціального розвитку міських і районних соціогеосистем.

11. Аналіз взаємоузгодженості соціального розвитку міських і районних соціогеосистем як їх властивості подібно реагувати на дію загальних чинників виконано на основі синхронного порівняння векторів їх розвитку. Встановлено, що міста досить чітко диференційовані за середньою сумою косинусів кута між векторами розвитку. Найкраще узгоджені з усією сукупністю міст вектори соціального розвитку таких міст, як Горлівка, Єнакієве і Торез, які мають найвищі середні суми косинусів. Далі йде група міст з високою узгодженістю – Дебальцеве, Артемівськ, Харцизьк, Сніжне, Авдіївка, Шахтарськ, Селдове, Дмитрів, Краматорськ, Ясинувата, Держинськ, Докучаєвськ. Наступна група міст із середньою узгодженістю – Костянтинівка, Макіївка, Красноармійськ, Слов'янськ, Маріуполь, Дружківка, Вугледар, Кіровське. Замикають ряд міста з найгіршою узгодженістю – Добропілля, Жданівка, Новогродівка, Красний Лиман і Донецьк. Змістовний (якісний) аналіз складу визначених груп не виявляє зв'язку узгодженості соціального розвитку міст з їхніми ознаками (спеціалізація, розвиток виробництва, демографічні показники тощо) або належністю до певних промислових вузлів. Це свідчить про те, що траєкторії розвитку міських соціогеосистем, окрім загальних чинників, визначаються певною мірою «індивідуальними» підходами, критеріями, стратегіями, системами цілей тощо, що притаманне саме цьому рівню узагальнення – рівню первинних громад.

Райони за взаємною узгодженістю можна умовно розділити на 3 групи. Найвищою узгодженістю виділяються Слов'янський, Волноваський, Великоновоселківський, Тельманівський, Красноармійський райони. Групу із середньою узгодженістю складають Костянтинівський, Амвросіївський Старобешівський, Першотравневий, Володарський, Артемівський, Мар'їнський та

Добропільський райони. Найнижчою узгодженістю характеризуються Шахтарський, Краснолиманський, Новоазовський, Ясинуватський та Олександрівський райони. Територіальні структури за узгодженістю районів не встановлено. Розподіл узгодженості районів за розрахунковими періодами свідчить про суттєву неоднорідність розвитку у часі, що властиво і містам. На тлі загального зростання взаємної узгодженості з часом (лінійний тренд позитивний) найбільш чітко виділяються дві позитивні аномалії в періоди 2003–2004 і 2010–2011 років. У 2011 р. спостерігається найменша кількість регресивних фаз і взагалі відсутні прогресивні фази розвитку в траєкторіях. Все це, разом з результатами аналізу узгодженості соціального розвитку міст, дає підстави стверджувати, що наприкінці досліджуваного періоду в регіоні відчувався помітний вплив деяких загальних чинників, на який переважна більшість соціогеосистем відреагували аномально високим зростанням взаємної узгодженості розвитку і зменшенням проекційного коефіцієнту прогресу.

12. Для інтегральної оцінки соціального розвитку міських і районних соціогеосистем тестового регіону виконано їх узагальнену інтегральну класифікацію за рівнем і динамікою соціального розвитку. Критерієм рівня розвитку є середнє за весь досліджуваний період значення проекційного коефіцієнту прогресу (відношення проекції вектору розвитку на оптимальну траєкторію до її довжини); критерій динаміки соціального розвитку – кутовий коефіцієнт лінії часового тренду проекційного коефіцієнту прогресу за досліджуваний період. Узагальнену класифікацію отримано шляхом перетинання двох часткових п'ятирівневих класифікацій за зазначеними критеріями. Крім розподілу соціогеосистем за рівнями критеріїв, узагальнена класифікація показує відповідність цих рівнів, що дає додаткову інформацію для виявлення проблем соціального розвитку.

За узагальненою класифікацією для міських соціогеосистем встановлено, що лише 5 міст з 28 мають відповідність рівнів критеріїв (Донецьк – перший рівень, Горлівка – третій рівень, Красноармійськ, Ясинувата та Добропілля – п'ятий рівень). Найбільша невідповідність спостерігається для м. Маріуполя – при помірно високому рівні соціального розвитку він має негативну динаміку розвитку. Районні соціогеосистеми характеризуються збалансованим розподілом за обома критеріями – 4 райони з 18 мають відповідність рівнів критеріїв, а останні рівномірно розміщені навколо діагоналі відповідності.

13. За результатами компонентного аналізу вихідного вектору міст тестового регіону встановлено, що протягом 5 з 12 розрахункових періодів в їх розвитку переважало зменшення параметрів розвитку. Особливо великі «відкати» у розвитку спостерігалися у 2008–2009 і 2011–2012 роках. З позитивних «пиків» змін параметрів розвитку виділяється період 2010–2011 рр., коли, ймовірно, в регіоні склалися найбільш сприятливі умови для соціального розвитку. Цей феномен встановлено за результатами аналізу траєкторій розвитку міських соціогеосистем, і за результатами аналізу системних показників розвитку. Ранжовані загальні суми кодів змін індексів розвитку міст показують найбільш слабкі позиції соціального розвитку міст Донецької області.

Компонентний аналіз вихідних векторів районів доводить, що протягом 5 з 12 розрахункових періодів в розвитку міських СГС переважало зменшення па-

раметрів розвитку, особливо суттєве у 2001–2002 і 2011–2012 роках. Позитивні зміни параметрів розвитку районів виділяються у 2003–2004, 2005–2006 і 2010–2011 роки. Ці роки в регіоні були сприятливими для соціального розвитку.

Порівнюючи результати компонентного аналізу вихідного вектору міських і районних соціогеосистем, можна зробити головний висновок, що зміни параметрів розвитку районів мають більш спокійний, згладжений характер, що підтверджує тезу про належність міст і районів до різних рівнів узагальнення і аналізу соціального розвитку. З підвищенням рівня узагальнення зростає статистична стійкість і однорідність процесу соціального розвитку.

14. Виходячи з обгрупованої суспільно-географічної концепції соціального розвитку, пропонуються шляхи покращання соціального управління в тестовому регіоні. Вони включають інституціональні зміни – децентралізація влади, залучення всіх соціальних інститутів до вирішення проблем соціального розвитку з розробкою системи чітко визначених рівнів компетенції, відповідальності, субординації, а також науково обгрунтованих критеріїв, пріоритетів і цілей соціального розвитку на кожному рівні узагальнення і соціального управління. Пропонується широко залучити громадянське суспільство до процесів соціального управління на всіх рівнях, організувати дієвий громадський контроль над соціальним управлінням, створити ефективну систему суспільно-географічного моніторингу, агенцію з вивчення соціальних запитів і потреб на всіх рівнях суспільної організації, забезпечити подальший розвиток соціальної інфраструктури, науково-інформаційний супровід соціального управління. Передбачено низку заходів, зумовлених особливостями старопромислового регіону: детальне суспільно-географічне дослідження регіону і визначення специфічних проблемних питань соціального розвитку; обгрунтування і реалізація корінної перебудови господарства регіону з метою перетворення його в сучасний, промислово розвинений, озброєний сучасними технологіями регіон високої культури і соціального розвитку; переорієнтація господарства регіону на першочергове задоволення регіональних соціальних потреб; зміна структури виробництва, модернізація старих і створення нових підприємств з новітніми технологіями для випуску продукції з високою доданою вартістю; створення умов і шляхів швидкої адаптації виробничої інфраструктури до сучасних ринків товарів, праці і послуг; створення умов для найповнішої реалізації трудового, науково-технічного і виробничого потенціалів; впровадження ресурсо- і енергозберігаючих та екологічно безпечних технологій; проведення активної регіональної маркетингової політики для всебічного зростання конкурентоспроможності господарського комплексу регіону, збереження і створення нових робочих місць; інтенсивне залучення інвестицій (вітчизняних та іноземних) для нарощування потенціалу регіону; вдосконалення системи регіонального управління для максимально повної реалізації системних ресурсів.

Конкретні проблеми соціального розвитку і шляхи їх вирішення для кожної соціогеосистеми визначаються за результатами компонентного аналізу їхніх вихідних векторів.

Висновки. Враховуючи потужний науково-методологічний арсенал суспільної географії, обгрунтовано суспільно-географічну концепцію регіонального соціального розвитку, яка формує принципово нове підґрунтя для комп-

лексного суспільно-географічного вивчення соціального розвитку соціогеосистем різного ієрархічного рівня, в перше чергу, старопромислових регіонів, в яких сьогодні найбільше сфокусовані нагальні соціальні проблеми, що потребують детального дослідження і вирішення. Вказана концепція дає можливість не тільки виявити регіональні проблеми соціального розвитку і знайти шляхи їх вирішення, але й організувати та реалізувати ефективну систему соціального управління, яка передбачає постійний контроль за траєкторією соціального розвитку кожної соціогеосистеми для своєчасного виявлення критичних відхилень від оптимальної траєкторії і коригування управлінських рішень.

1. *Багров М.В., Руденко Л.Г., Черваньов І.Г.* Статус, місія і перспектива географії: про сучасні підвалини давньої науки // Український географічний журнал. – 2010. – №2. – С. 5–13.
2. *Бакланов П.Я.* Структуризация географического пространства – основа теоретической географии // Теория социально-экономической географии: современное состояние и перспективы развития: Материалы Международной науч. конф. (Ростов-на-Дону, 4–8 мая 2010 г.). – Ростов-на-Дону: Южный федеральный ун-т, 2010. – С. 12–21.
3. *Заставний Ф.* Депресивні регіони України: аналіз, оцінка, проблеми // Регіональна економіка. – 2005. – №1. – С. 76–90.
4. *Лисовський С.А.* Суспільство і природа: баланс інтересів на теренах України: Монографія. – К.: Ін-т географії НАН України, 2009. – 300 с.
5. *Мезенцев К.В.* Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія. – К.: ВПЦ Київський університет, 2005. – 253 с.
6. *Немец К.А.* Информационное взаимодействие природных и социальных систем: Монография. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. – 428 с.
7. *Немец Л.Н.* Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины): Монография. – Харьков: Факт, 2003. – 383 с.
8. *Немец К., Немец Л.* Особливості соціогеосистеми як об'єкта соціально-економічної географії // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наук. праць ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2012. – Вип. 12(1) – С. 39–42.
9. *Немец К.А., Немец Л.М.* Просторовий аналіз у суспільній географії: нові підходи, методи, моделі. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – 228 с.
10. *Немец Л.М., Олійник Я.Б., Немец К.А.* Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні: Монографія. – Харків: РВВ ХНУ, 2003. – 160 с.
11. *Підрушійний Г.П.* Територіальна організація суспільства: сучасні підходи до розуміння категорії та її практичне значення // Український географічний журнал. – 2010. – №2. – С. 40–44.
12. *Руденко Л.Г., Маруняк Є.О.* Сучасні просторові дослідження: виклики та відповіді // Український географічний журнал. – 2011. – №3. – С. 38–41.
13. *Топчієв О.Г.* Територія: сучасний зміст поняття; функції; ресурсний потенціал // Український географічний журнал. – 2010. – №4. – С. 3–9.
14. *Шаблій О.І.* Основи суспільної географії (Fundamentals of Human Geography): Підручник для студ. вищих навч. закладів. – 2-ге видання. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 296 с.
15. *Шиян Д.В.* Територіальні особливості захворюваності населення м. Кривий Ріг як центру старопромислового регіону: Автореф. дис... канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 – Економічна та соціальна географія. – Харків, 2012. – 21 с.
16. *Яковлева Ю.К.* Донецький регіон: потенціал та проблеми розвитку старопромислових територій // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: Збірник наукових праць. – Серія: Геологія – Географія – Екологія. – Вип. 997. – Харків, 2012. – С. 169–175.
17. *Яковлева Ю.К.* Соціальний розвиток Донецької області: суспільно-географічний аспект / Під наук. ред. Л.М. Немець. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – 415 с.
18. *Яковлева Ю.К.* Щодо сутності поняття «соціально-географічний розвиток» // Науковий часопис Національного педагогічного ун-ту ім. Михайла Драгоманова. – Серія 4: Географія і сучасність. – 2011. – Вип. 26. – С. 84–90.
19. *Yakovleva, Y.* (2011). Social sphere: aims and factors of development // Часопис соціально-економічної географії. – Вип. 14(4). – Харків, 2011. – С. 19–23.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2014.